

SZABÓ PÁL CSABA

MEGÉRTÉS ÉS MEGENGEDÉS

Beszélgetés a századeleji Magyarországon.

„Szindbád számára most kezdődött valami, ami az élet értelme volt.

Most kezdődött a hallgatás.”

Márai Sándor

A századelő Magyarországa a beszélgetők társadalma volt. Talán sokkal inkább és jellemzőbben, mint a szecesszióé, a kedélyességé, a nemzetiségi ellentétéké, vagy a boldog békeidőké.

A Beszélgetés — a közlés, és az ezt biztosító nyelvi—szociológiai környezet — a századfordulón számos olyan funkciót ellátott, amelyek a későbbiekben, részben vagy egészében, a beszélgetés kontextusán kívülre kerültek. Beszéd és Beszélgetés, beszélő és Beszélgető között, ily módon, szükségszerű határozott különbséget tenni.

A nyelvnek, a nyelvi szerkezetnek és szabálykészletnek meghatározott törvényszerűségek szerinti alkalmazását beszédnek nevezhetjük. A beszéd központi eleme egy verbalizált fogalom és kommunikációs rendszernek, amelynek legfontosabb sajátossága, hogy genezisében a beszéd és jelentés kapcsolata többértelművé, bizonytalanra változik. A verbalizmus köré szerveződő kommunikációnak tulajdonképpen maga az elbizonytalanodás, a szó—jelentés kapcsolat gyengülése az alapja és ösztönzője. A valóság szökik a nyelv elől. A szavak reprezentálódnak, többarcúvá lesznek, önállósulnak, a nyelvi közlés új rendszerbe szerveződik. A verbális kommunikáció, ebben az új, bizonytalan nyelvi—pszichológiai állapotban biztosítja a társadalmi megértést és összeköttetést. Centrifugalitás, felcserélhetőség, és konturталanság jellemzi összességében azokat az érintkezési viszonyokat, amelyek a verbális és tömegkommunikációs eljárásokat feltételezik és létrehozzák.

A Beszélgetés ezzel szemben a kommunikációnak egy alapvetően más, verbális kommunikáció előtti típusát képviseli. A Beszélgetésben jelentés és jel függősége, és egymásra utaltsága még nyilvánvaló. A legbensőbb és legalapvetőbb emberi szükségletektől, azoknak nyelvi kifejezéséig, minden társadalmi vonatkozású jelenség kommunikációs értelmet nyer, illetve nyerhet. Ennek következményeként a Beszélgetés kommunikatív szituációjában vágyak, emóciók és érdekek nagy koncentrátumú elegye sűrűsödik. A beszélgetésben az összes ténylegesen működő társadalmi viszonylat és összefüggés felbukkanhat, így a Beszélgetés mindig az egészre, a hiánytalanra irányul, generatív igényű és ihletettséggű. A Beszélgetés szemantikai alapegysége a szöveg, mely több, mint a mondatok

modellizációs összege, beszédet megelőző és beszédén túli tényezőket is tartalmaz. A szövegekben a fogalmak közötti asszociatív kapcsolatok, a mondat szerkesztés pszichológiai szabályai, a beszélők szövegen belüli viszonyai is megjelennek.

A Beszélgetés az első világháború előtti időszak leglényegesebb kommunikatív cselekvési programja, s mint ilyen, a magyar társadalom belső kohéziójának megőrzésében, a modernizáció ütemezésében, hangsúlyozásában, mintegy belső szövegkönyvének kidolgozásában döntő szerepet kapott.

A századelő legfontosabb Beszélgetést szervező és befolyásoló intézménye a társaság. Minden társadalmi csoport megteremtette a maga külön társaságát, sajátos helyzetteremtő és megoldó mechanizmusát. A társaság viselkedési előírásai életvezetési tanácsai, társadalmi pozíciókat rögzítő feltételei, mikrokulturális kódjai, és erkölcsi kinyilatkoztatásai a társadalom minden megnyilvánulásában szerephez jutottak. „Az elfogadott közéleti illemrendszerrel való szembehelyezkedés nemcsak egyéneket, államférfiakat, apróbb politikusokat képes megölni, hanem közéleti mozgalmakat is. Ha egy mozgalomról kiderül, hogy annak vezetői nem úriemberek, ezzel már egy egész társadalmi osztály támogatását elveszítheti ...”¹

A magyar társaságok vezércsilaga, az úri társaság konvenciórendszere, az európai mintákkal analóg módon fejlődött. „A jó modor nem egyéb, mint alkalmazkodási képesség, érdeklődés mások dolgai iránt, és megértése mindannak, ami lelkünkön és érdekkörünkön kívül esik. Az emberekkel való érintkezésben hacsak némileg is kellemessé kívánjuk tenni a velők való összeköttetést, nagy szükségünk van a jó modorra. Mindenkinek, aki társaságban óhajt megfordulni, bizonyos szabályokhoz, formaságokhoz kell magát tartania. E formaságok társaságunként némileg változnak ugyan, de lényegökben ugyan azok, és útmutatásként állanak előttünk olyan esetekben, mikor nem vagyunk teljesen biztosak abban: miként kell viselkednünk, hogy a leghelyesebb utat kövessük.”² — írja a századelő közkedvelt társasági kalauza, de a sorok Európa bármely hasonló kiadványában is megjelenhettek volna. A magyarországi műveltségi útmutatók és illemkódexek legtöbbször ugyanis egyszerű fordítások voltak angolból, németből, franciából, a társasági élet tekintélyei és hangadói pedig nyugati szalonokból hozták az etikettet, az élményt és a példát.

A századforduló európai középosztálya által kimunkált normarendszer néhány ponton kiegészült a hazai viszonyok által diktált szükségletekkel. A kontinentális összehasonlításban is az egyik legerőteljesebbnek számító magyarországi modernizáció, alapjaiban rengette meg a régi társadalom szerkezetét. Mivel a megújuló és kiegészülő középosztály, az eredeti középosztályi kultúrától és értékvilágtól

¹ MAKKAJ JÁNOS: *Urambátyám országa*. Budapest, 1942. 174—175.

² GÖMBÖSNÉ GALAMB MARGIT: *Társas élet*. In: *A magyar család aranykönyve II. kötet* Budapest, 1910. 20.

igencsak távollevőket is befogadott, a magyar társasági gyakorlat egyszerűbb és engedékenyebb volt, mint az európai átlag.

A magyar viselkedési kultúra megőrizte férfiközpontúságát, úrhatnamságát, a nagy evések, ivászatok, mulatozások kultuszát, Európában az utolsók között, a becsületügyek kiemelten érzékeny kezelését, de viszonylag könnyen bánt az asztalrenddel és a vizitáció időpontjával. A formalizmusok erőtlensége megkönnyítette a társaságba való bejutást, a társaságon belüli különféle mozgásokat és az információáramlást.

A Beszélgetésben résztvevők — a tömegkommunikációval ellentétben — közvetlenül és kölcsönösen érintkeztek egymással. A századforduló Beszélgetésének lehetséges színhelye színház, cirkusz, kinematograf, dalkör, olvasókör, egyesület, egyesület, piac, vásár, angolpark, bál, táncmulatság, búcsú, korzó, tüntetés, politikai választás, szatócsbolt, az egész utca, de mindenekelőtt a kávéház.

A kávéház a Beszélgetés ideális tere. Lehetőséget teremtett arra, hogy a kisközösségek bizonyos értékek mentén megszervezhessék magukat, összefüggő információs áramlást és szuverén információs rendszert hozzanak létre. A rendszeres együttlétben az interakciós sémák személyessé váltak, az ismerőség különböző változatai fejlődtek ki. A tárgyak, személyek és kölcsönhatások egyre inkább felismerhetőkké és értelmezhetőkké lettek. A kávéházban beszélgető polgár a világ dolgaihoz beavatottsággal, biztonsággal és otthonossággal tudott közeledni. Szabó Ervin szerint „a kávéház az egyetlen nagyszabású kulturintézménye Budapestnek. Kulturintézménye! Mert demokratikus. Sokaknak hozzáférhető kevés pénzért. Olcsó és jó. Két—három hatosért egyenletesen fűtött, jól világított, kényelmesen berendezett helyiségben találkozhatom barátaimmal, olvashatom a lapokat, külföldi folyóiratokat, a Pallas-lexikont és a helyiségnévtárt és a címtárt, telefonálhatok tizenötzör stb. Százszor különb példálul a németek wein- és bierstube-inál, kaffeekränzehen-jeinél, sőt az angolok szép de drága, hozzáférhetetlen, arisztokratikus klubjainál is.”³

A századforduló kávéháza lehetővé tette a természetes alulról építkezést. Az önálló és szabadon fejlődő információs körök kiapadhatatlan információs aktivizmussal rendelkeztek. Az első világháborút megelőző évtizedben, aránylag Magyarország tartotta el a legtöbb kávéházat. Csak Budapesten háromszáz és hatszáz között ingadozott a kávéházak száma ebben az időben. Ehhez csatlakozott nyolcszáz kávémérés, kétszáz cukrászda, háromszáz kifőzés, kétszáz pálinkamérés, több mint kétezer kocsmá és vendéglő. Kávéházuk volt a marhakereskedőknek, a hordároknak, az örmény fakereskedőknek és Eötvös Károlynak.

Budapesten és Bécsben több kávéház tartott nyitva, mint Európa összes fővárosában együttvéve. A századelőn csak Hódmezővásárhely közel kétszáz

³ SZABÓ ERVIN: Kávéházak és könyvtárak. Világ, 1910.

olvasókört és együletet hozott létre, kizárólag katolikus együletből ezerötyszáz működött az országban.⁴

A Beszélgetőhelyekre települő információs körök egymással is összekötetésben állottak. A kapcsolatot azok a személyek és kávéházi asztalok jelentették, amelyek több információs rendszernek is részei voltak. Minél inkább kiépült és differenciálódott a Beszélgetőhelyek hálózata, annál erőteljesebbé vált a véleménynyilvánítás intenzitása. Minden kommunikáció előfeltétele ugyanis különféle helyzeti támogatottságok megléte, amelyek nélkül a kommunikáció elmarad, vagy egyoldalú lesz. A Beszélgetésben ezek a kommunikációs küszöbök olyan alacsonyra kerültek, hogy relatíve könnyen támogatottságot lehetett szerezni bármely állításnak, vagy vélekedésnek. Ezzel a vélemény- és érdekartikuláció jelentősen felgyorsult és zökkenőmentesebbé vált.

A kommunikációs küszöbök eloszlása egy gazdag belső közvéleményt hozott létre, amely legalábbis feltételeessé tette a kommunikáció — egyébként meglévő — politikai korlátozásait. A kávéházakban kialakultak azok a beszédformák, amelyek egy élő és közösségileg megalapozott kommunikáció indikátorai lettek. A Beszélgetőhelyeken egy közösen elsajátított nyelvi közeg segítségével kölcsönös szolidaritások és háttértudások egész hálózatát hozták létre, melyek a társadalmi, politikai és tudományos élet észrevétlen háttországát alkották.

Egyet kell érteni Georg Simmellel, miszerint a beszéd kétoldalúsága „a legtisztább és kifinomultabb formája valamennyi szociológiai jelenség között, olyan viszonyt teljesít amely mintegy nem törekszik arra, hogy viszonyná váljon... a problémák komolyságát sőt sok szempontból tragikus jellegét a társaság a maga árnyékbirodalmának szimbolikus játékába viszi át.” Azzal, hogy a Beszélgetés az élet minden komoly kérdését oldott formában tárgyalja, valójában az „etika társadalmasulását” játssza el és teszi valósággá.⁵

A tizenkilencedik század végétől kezdve a társasághoz tartozók száma és heterogenitása érezhetően növekedett. Megindult a társaság státusszimbólumokkal, rétegtudatokkal, címkésséggel egybekötött, határozott differenciálódása. A társasági kommunikáció hierarchikus sajátosságai is előtérbe kerültek.

A Beszélgetések nyelvi formái pontosan mutatták a társadalomban kialakuló szociális és tudati különbségeket. A pénz, a „kroncsi”, a krajcár, a „hatos” a fizetések, a fizetési osztályok, a váltók szinte heroikus fényt nyertek, a századforduló szépirodalmának kedves és állandó eszközei közé kerültek. Minden társadalmi pozícióhoz meghatározott pénzösszegek, megszólítások, nyelvi fordulatok, gesztusok tartoztak. A Beszélgetés rögzítette leggyorsabban, legrészletesebben a

⁴ Az adatok, a Magyar Statisztikai Évkönyv 1913-as kötetéből, és KOVALCSIK JÓZSEF: A kultúra csarnokai. Budapest. 1987. című könyvének második kötetéből származnak.

⁵ GEORG SIMMEL: A Társaság. In: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. Budapest. 1973. 467—468.

társadalom változó mikrostruktúráját. A Beszélgetés szövegei politikusok bukásáról, új életérzés születéséről, vagy az adófizetők hangulatáról, azonnali jelzést adtak.

A társadalmi mobilizáció, és a társasági élet kasztosodása a címzéseknek, megszólításoknak, udvariassági formáknak új hullámát és permanens inflálódását eredményezte. Állandó szokás lett — biztos, ami biztos alapon — a felfelé címzés: „Egyáltalában adjuk meg mindenkinek azt a címet, amely őt megilleti, s ha talán még ennél is magasabb címre vágya, ne tagadjuk meg tőlük a többet, mert ki az emberek hiúságának kedvez, annak az ügye már félig nyerve van”. A levélírásnál kiemelten figyelembe kell venni, „a viszonyokat, melyek a levél írója és különösen az elfogadója között léteznek. Figyelembe kell venni az író és elfogadó korát, állását, sajátosságait, felfogását; ismerni kell az emberi kedélyt, az emberi szívet minden részében.” — mondja a legnagyobb példányszámban megjelenő stilisztikai tanácsadó a századelőn.⁶

Kisebb lexikonná dagadtak azok a szabályok, amelyek aprólékos gonddal írták körül, hogy az apácát, az adóügyi fogalmazót, vagy a főerdészt, milyen titulus illeti szóban, megszólításban, levélszövegben, aláírásnál, vagy címzésnél. Az, hogy a Beszélgetésben a bátyámuram, az uraságod, vagy a tisztelt úr kifejezés hangzott el, az általános társasági szabályokon túl, a pillanatnyi interakciós helyzet módosítását jelentette.

Nem csak a társadalmi pozíció követelte meg a megfelelő nyelvi formákat, de a társadalmi szerepek birtoklásához annak kódjait is birtokolni kellett. A Beszélgetés a társadalmi szerepek megerősítését, bővítését, szociális pozíciómódosításokat, illetve pozíciógyengüléseket eredményezhetett. A kommunikációs hierarchia alsó részein korlátozottabb nyelvi kifejezésekkel találkozhatunk, („Minél kevesebb az alternatíva, annál inkább közösségek a nyelvi jelentések és annál kevésbé bonyolult, annál merevebb a szintaktikai, lexikai választások köre; azaz annál korlátozottabb a kód”) míg a kommunikációs hierarchia csúcsein a rugalmasabb, változásra hajlamosabb formák voltak jellemzőek.

A századforduló kommunikációs rendszerének hierarhikus vonásai összetett módon, és nem egy irányba fejtették ki hatásukat. Egyrészt, a speciális rétegtechnikák és markáns kommunikációs stratégiák, receptet adtak arról, hogy a konkrét társadalmi szituációkban résztvevők, mit tehettek meg, és mit kellett megtenniük. A kölcsönösen érvényesnek tekintett és megerősített formák, szilárd kommunikációs alapot teremtettek.

⁶ Legújabb házitűkár, magyar levelező, öngyűvőd. Szerk.: FARKAS ELEK. Budapest. 1909. 1. és 9.

⁷ BASIL B. BERSTEIN: Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In: Társadalom és nyelv. Szerkesztő: PAPP MÁRIA és SZÉPE GYÖRGY. Budapest, 1975. 402.

Másrészt, a kommunikációs csoportokon belül és azok között is, természetsszerűleg fokozták fel a kommunikációs különbségeket, jócskán megnehezítve a szabad és teljeskörű információáramlást.

Végül, az egész kommunikációs rendszer elvileg rögzített nyitottsága és a kommunikációs önszerveződés gyakorlati lehetőségei, a kommunikációs hierarchia merevségét újra és újra fel tudták oldani. Információs hiány és információ felesleg, hierarchia és autonómia, egy olyan egyensúlyi állapotot hozott létre, amelyben a Beszélgetés a társadalmi szerepeket folyamatosan, és szervesen újradefiniálta.

A századelő úri társadalmába bekerülnek, mindenekelőtt deklarálnia kellett magyarságát. A deklaráció tulajdonképpen a vállalás (és vállalkozás) bejelentésére korlátozódott, az érzelmek hangoztatása majd minden esetben elégnék bizonyult. A nyelvi tolerancia a századforduló társadalmi konvenciórendszerének kiemelkedő és sorsdöntő eleme, a kommunikáció tágasságának egyik fő biztosítéka volt.

A századelőn a Beszélgetés, a kommunikáció ténylegesen többnyelvű volt, a kétnyelvűség minden pszichológiai járulékával együtt. A történelmi Magyarország polgára anyanyelvén kívül németül vagy magyarul értett, és beszélt. Németül a „művelt osztályokon túl” — elsősorban a hároméves német vezényleti nyelvű katonai szolgálatnak köszönhetően — széles társadalmi rétegek megtanultak. A nyolc és félmillió nem magyar anyanyelvű közül — az 1910-es népszámlálási statisztika szerint — kétmillióan beszéltek magyarul, ám a magyar nyelvet valamelyest értők a gyakorlatban ennél is többen lehettek.

A magyarul nem tudás nem a kommunikációt kizáró tényezőként, hanem pozicionális feltételként jött számításba. A magyarul nem, vagy gyengén beszélők rosszabb kondíciókkal indulhattak a Beszélgetés pozícióteremtő és megerősítő játszmáiban.

Kassák Lajos írta apjáról, hogy gyenge magyartudása még apai tekintélyét is jelentékenyen lejjebb szállította: „Alászolgája! — mondta apám és mindjárt tovább az ő tótos zsargonjában, amelyben mindnyájunkat magázott. Aza lebo, kérem szépen nincsen maguknál asztal? Micsoda dolog az kérem szépen, mint a koldus cigányok? ...Krucifiksz! Herr Gott miatyánk!” Ha nagyon erősen és gyorsan akart kimondani valamit, akkor egészen rosszul tudott magyarul, s ezért ha elült a vihar s ő elment hazulról sokszor színházat csináltunk a legfélelmetesebb pillanatok emlékeiből is. ...Aza, hol vannak a többi gyerekecskéim? ... A mindig a szomszéd! Mindig a szomszéd! Nekem ez a dolog nagyon nem smakkolja ... Megkapta kérem azt a bizonyítványát? ... Nem tud beszélni kéremszépen?! Krucifiksz! Herr Gott miatyánk”⁸

Kassákék indulatos szóváltása a rossz bizonyítvány körül, egy hatalmas veréssel fejeződött be. A verés bármilyen durva és kegyetlen formában lett

⁸ KASSÁK LAJOS: Egy ember élete. Budapest, é.n. 15—17.

végrehajtva, (ugyanúgy, ahogy a legtöbb korabeli családban) valójában szimbólikus tett volt. A nadrágszűj, a pálca, az ordítás szimbolizálta a külvilág felé a fegyelmet, a nevelést, a családjában rendet tartó apát.

A kultúrtörténet egy ideje tudja, hogy az európai századforduló a végletes szimbolizmus és dekorativitás kora. A Beszélgetések szövegét is egyfajta általános stilizáltság járta át. Olyan módon átértelmezett kommunikációról volt szó, ahogyan Erving Goffmann⁹ a dramaturgiai beszédet és kommunikációt bemutatja. A kommunikáció mintha színházban, dramaturgiai szabályok segítségével (is) szerveződne. A Beszélgetés sikere és formai tökéletessége érdekében, nem feltétlenül a tényekre vonatkozó helyzetdefiníciókat állítják előtérbe, hanem azokat a hivatkozásokat játszik el, amelyek az adott szituációban, kölcsönösen, a leginkább elfogadhatónak tűnnek.

Ez az eszményítő játék a századelő Beszélgetésének drámai állóképek hangulatát kölcsönözte. Felindulást festő szöveghelyek Abonyi Árpád egyetlen novellájában: „... Oh az őszinteség ...; Ah! nem, nem... nem azért ...; Oh! Hát azt hiszik? Quelle comédie ...; Á, ah! A püs ... pök ... A! ...; O kérem, kérem ... Nagyszivesség, igen nagy szivesség ...; Ah ah ah — kiáltotta neheztelve a plébános ...; Ah ah ah — kellemeteskedett meglepetve az ügyvéd”.¹⁰

Ugyanez Ambrus Zoltán Kerekesék a lóversenyen című rövid jelenetében: „Hja barátom, a fősvény kétszer fizet ...? Hja kérem az olyan asszony volt ...? O a maga lótudománya! ...? Hm, hm nagyon sok ló fut ...; Eh ostobáság, a lovak neve nem határoz ...; Pszt ne kiabáljon! ...; Ah! Akkorhát édes ... ha olyan nagy ... hogyan mondd? ...”¹¹

A századforduló köznyelve bőségesen tartalmazott idegen kifejezéseket, nyelvi tisztázatlanságokat, fogalmazásbeli esetlegességeket. A germanizmus szinte elárasztotta a századelő magyar nyelvét. A birtokos névmás (elhagyta őt az ő férje) a mutató névmás (feljött a nap láttam azt), tömeges és indokolatlan használata, birtokos és birtok sorrendjének fölcserélése (klasszikus földjén is a vallásszabadságnak mint Erdély), az infinitivus felesleges használata (azzal kéri kiegészíteni), a tükörfordítások, fordított szórendek, műveltető igék elburjánzása (legyen szabad azt mondani; két hét előtt; kiváló tisztelettel; van szerencsém; az alispán úr kéretik; stb.) jellemzték a beszélt nyelvet.

A Beszélgetések többségében kialakult egy latinos—németes—franciás művelt, és egy német-jiddisből, magyar tájnyelvi és magyarországi nemzetiségi kifejezések-

⁹ ERVING GOFFMANN: A hétköznapi élet szociálpszichológiája. Budapest, 1981. Különösen a Dramaturgiai metafora című tanulmány.

¹⁰ ABONYI ÁRPÁD: Az osztroki pap. In: Novellái I. kötet. Budapest, 1894. 76.

¹¹ AMBRUS ZOLTÁN: Kerekesék a lóversenyen, In: Budapesti mesék. Budapest, 1908. 289.

ből összeálló orfeumi-jassz- házmeister nyelv, társadalmi pozíciót megjelenítő keveréke.

A latin és a latinos kifejezések használata, a színvonalas középiskolai latin oktatás hatására, a tágan értelmezett középosztály nyelvi készsége és megkülönböztető státusszimbóluma volt. A német szavak többsége szinte teljesen áthasonult és beépült a századforduló beszélt nyelvébe (spájz, eszcájj, grund, drukkol, stb.) A francia kifejezések egy átmeneti állapotot tükröztek, az eredeti francia és a deformált magyarított formák egyaránt használatban voltak. (chansonette és sanzonnét; costume és kosztüm, bűdget és bűdzsé; cousin és kuzin, stb.)

A gyengébb kommunikációs csoportokban mind nagyobb teret nyert a városi szlengből, táj- és nemzetiségi kifejezésekből álló nyelvi konglomerátum. Főbb elemei héberből (topis, sóher, meló, balhé, jatt, rahedli stb.), cigányból (lóvé, skerál, hadovál, bibsi, komál, bazsevál, stb.) és németből (slendrián, křber, cájj, pasas, faszol, place, kukkol, stb.) származtak, de előfordultak szlovák (povedál, bratyzik, krapek), szerb (piszlicsáré), latin (macerál), francia (pitiáner, lezser), olasz (firma) és egyéb kölcsönszavak is.

A népszínművek és kabarék közkedvelt szereplője lett, a magyarul alig és hibásan tudó drótostót, a zsidó akcentussal beszélő szatócs, a sváb-magyarul káromkodó parasztgazda. A magyar tájnyelvi kifejezések általában népieskedő és szatirikus szándékkal épültek a köznyelvbe, de jelentős archaizáló hatásait sem lehet eltagadni.

Tersánszki írja arról a magyar nyelvről amit apja Erdélyben tanult meg: „... az az igazi, csudálatosan színes pergő magyarság volt, amit sajnos nemcsak elhanyagolnak, de már-már elejtenek a magyarok, holott ennek ritmusa és szöfűzése volna amit sajátosnak és őseredetinek nevezhetnénk. A példáit magam is már csak afféle gúnyos vonatkozásban tudom magyarázatul hozni itten. Például: — Na innen, koma, tova, dehova? El amoda la! — Nekem magamnak is nagyon ritkán pattog már végig agyamon ez az eleven ütemű, állítmánnyal takarékoskodó magyar végvidéki és kisvárosokban fodulatossá művelődött nyelvjárás, amit a gyermekkorból hozott. Felejttem már elfele.”¹²

Zomborban, az ezerkilencszázkettes farsangra elkészült alkalmi kuplé¹³ például, a kisvárosi élet minden aktuális kérdését — a városi gőzfürdőtől („pazar díszes s ami fő, különb mint a Rácfürdő”), a helyi férjekig („adósságot csinálnak egész éjjel lumpolnak, haza nem is gondolnak”) — úgy vette sorra, hogy közben minden nehézség nélkül egyesítette a népieskedő („... petrezsejem hajmaszál, díszleni fog ezután”), és az argó („... bálba el szoktak járni de a blazirtot adni”) nyelvi megoldásokat.

¹² TERSÁNSZKI JÓZSI JENŐ: Életem regényei. Budapest, 1968. 16.

¹³ Huncut Újság. Komoly Farsangi Lap. Zombor, 1902. február 11.

A beszélt nyelv tükrözte a századelő hétköznapi életének ráérős, borozgatós, kvaterkázós tempóját. A parlamenti beszédek összehasonlító vizsgálata alapján¹⁴, a kor beszédsebességét viszonylag pontosan rekonstruálhatjuk. Az ezerkilencszáz-húsz utáni, percenként kétszázötven—háromszáz szótagos beszédtempóval szemben, ezerkilencszáztizennégy előtt percenként száznyolcvan—kétszázhusz szótagot tartalmaztak a felszólalások. Ez azt jelentette, hogy a békebeli parlamenti beszéd tizenöt—húsz százalékkal lassabb volt, mint a világháború utáni. Nagy valószínűséggel ezek az arányok jellemezték a parlamenten kívüli beszédtempót is.

A századforduló Beszélgetéseiben résztvevő, nagyságrenddel kevesebb szót, kifejezést, fogalmat hallott és használt, mint a mai átlagember. A szavaknak ez önmagában, eredendő hamvasságot, és jelentékenységet biztosított. A nyelvi rendszer könnyebben idomult használójához. Az összes grammatikai szabálytalanság, következetlenség és germanizmus azt üzeni, hogy a Beszélgető társadalom használta — módosította, rontotta, javította —, sajátjának tekintette nyelvét.

A Beszélgetésben jel és jelentés összetartozott, vagyis a Beszélgetők számára nyilvánvaló és további értelmezés nélkül bizonyított volt, a jel egy-értelműsége. A jel pszichológiai vonatkozásaiban, ott alakult és csiszolódott a Beszélgetők szeme előtt:

„Édesapámnak nem volt műszaki, technikai felkészültsége. Kitalált valamit. Mi volna ha egy pár lécből és kötélből valamiféle szárítóalkalmatosságot csinálna. De mi legyen ez, ami a nagyon kisméretű konyhában nem foglalna helyet. Talán fel kellene csigával és kötéllal húzni a konyha plafonja alá. Édesapám addig színházban nem volt. Különösen nem a színpadon. Így nem tudta, hogy a színpadi festett háttérket így húzzák fel és le szükség szerint. Nos, otthon amikor egyedül volt, beerősített két porceláncsigát a plafonba, kötéllal felhúzta ezt a szárítót. Sikerült. Majd leeresztette a padlóra. A padlón — ahogy ezt nekünk és másoknak elmesélte — telerakta csecsemő, kisgyerek fehérneművel, amelyek teljesen eltakarták a lécszáritó köteleit. Édesanyám hazajött és kétségbeesve látta a földön a sok-sok kimosott fehérneműcskét. Mire édesapám egy mozdulattal felhúzta a konyha tetejére a szárítót, édesanyám legnagyobb meglepetésére.

Szüleim egyik vasárnap kísérták a ligetbe, ekkor már négy gyerekükkel, testvéreimmel. Többek között megcsodálták azt az olasz átváltozó artistát, aki egyedül eljátszotta villámgyors átöltözéseivel, maszkjaival, hogy ő egy szálloda portása, megérkezik egy hölgy, majd egy úr, szobát kérnek a portástól, de megjelenik a zsakettes szállodatulajdonos. Ez mind egy személy volt. A neve: Marcello FREGOLI artista. Már ott a városligetben elhatározta, és elhatározását közölte édesanyámmal, hogy szabadalmaztatni fogja a ruhaszáritót és ennek Fregoli nevet ad. Így is tett.

¹⁴ ZELOVICH DEZSŐ: Parlamenti szónokok és parlamenti gyorsírók. Karcag, 1928. 75.

A Szabadalmi Hivatalban kikeresték kérésemre a hivatalos iratot, amely mindazt bizonyítja, hogy Blau Jónás magánhivatalnok, budapesti VII. Akácfa-u. 27. szám alatti lakos csigarendszerű ruhaszártót talált fel és ezt az egész világra szabadalmaztatta. A ruhaszártónak a FREGOLI nevet adta. A Marcello nevet pedig számomra tartotta fenn”.¹⁵

A kor emere úgy érezhette, a Történelem nem csak történik vele. A fogalmi rendszer, a helyzetteremtő mechanizmusok alakulására a Beszélgetőnek — a későbbi időszakokhoz képest — igen nagy befolyásuk volt. A Beszélgető Helyzetnek ezt az élességét, át- és megélttségét igen nehéz leírni. A szövegszervezésnek, a fogalmiságnak, ezt a nyelven túli közvetítetlenségét és ártatlanságát az *Érdekes Újság* ezerkilencszáztizenhárom évfolyamának néhány magyarázó képaláírása talán megerősíti:

„Az úszóknak mindig kedvenc szórakozásuk volt a vízbe való ugrádozás, ámde míg nálunk ez minden rendszer nélkül történt, külföldön és különösen Németországban szabályozták ezeket az ugrásokat és versenyanyaggá dolgozták fel. Ma már az egész világon kultiválják a műugrást.”

„Az Aradi Polgári Nőegylet estélyt rendezett. Egyik táncjelentnek bemutatjuk a szereplőit, akik a következők: Perzsa Tóni, Borsos Nusi, Vajtek Ilonka, Pucher Annus, Steiner Mancsi, Bogdán Mici.”

„Első képünk Babocsay Attilát ábrázolja. Második képünkön ugyancsak ő látható, a másik magyar cowboyjal, Liptay Barnával. Mind a két felvétel érdekes kép, a magyar fiatalság kaland vágyából, amely a lehetetlenségektől a vakmerőségektől sem riad vissza.”

„Sajó rendőrtanácsos az ő rendőrkutyáival.”

„Gatter Aurél aki május elsején olyanforma körülmények között tűnt el Budapesten, mint Havas Ernő Nizzában.”

„Gerber Imre 18 éves fényképész és Peták Ilona 15 éves skót nevelőintézeti növendék, a váci Kuria-Szállóban szublimátot ittak.”

„A Kaposvárra került török hadifoglyok parancsnokáról, Husszein Nadfi effendi kapitányról többször híre terjedt, hogy magyar lányt vesz feleségül. Ez alkalommal a hír igaz, a kapitány eljegyezte Salczer Irént, egy mozdonyfelfigyázó leányát.”

„Pégoud, a repülő emberek legvakmerőbbje, aki tud repülni fejjel lefelé fordulva, s tud a repülőgépről ernyővel leszállani bármilyen magasból, most Budapestre jön, s itt is produkálni fogja magát.”

„Szacsavay Imre, a Nemzeti Színház kiváló tagja évtizedeken keresztül a Shakespeare-tragédiák magyar támasza negyven évi színészkedés után nyugalmomba vonult.”

¹⁵ BÁLINT MARCEL: Elmondom, mert így történt. Budapest 1990. 16—17.

„A Lipótmezei Elmegyógyintézet parkjában most rendezték az idén a betegek szórakoztatására az első katonai hangversenyt. A 29. honvéd gyalogezred zenekara játszott. Háttérben a férfi betegek egy csoportja figyel, elől intézeti főorvosok gyerekei sereglettek a muzsikához.”

A Beszélgetések inspiráló nyelvi—szociális tere, kétségtelenül nélkülözhetetlen volt a századelő páratlan kulturális fellendüléséhez. A Beszélgetés, az érdekér-vényesítés és szituációteremtés gyakorlata, az öndefiniálás naponta ismétlődő kalandja és lehetősége volt. A magyar századelő nemzedéke, egy vonzónak, egységesnek és izgalmasnak hitt világ felfedezésére indulhatott, melynek Beszélgetéseiben még megtalálta a csendet, hallgatásaiban a szót, mondataiban a jelentést.

Csaba Pál Szabó

VERSTÄNDNIS UND AKZEPTATION.
Das Gespräch an der Jahrhundertwende in Ungarn

Die Arbeit ist ein versuch der Einführung eines neuen Fenomens der Kommunikation. In der geistlichen Renaissance Ungarns an der Jahrhundertwende entstend eine kommunikative Situation des Gesprächs.

In den Gesprächen analysiert der Autor semantische, soziologische Interpretationsebenen. Er rekonstruiert die Rollen der Verhaltenskode der Teilnehmern der Gespräche die äusseren sozialpsychologischen Aspekte der Texte.

Er möchte beweisen dass di Mikrostruktur der Gesellschaft im ersten Weltkrieg viel offener, rielfältiger und entwicklungsfhiger war, als es früher gedacht wurde.